

Biblioteka
AVANTURA REČI

Urednik
Borislav Pantić

Naslov originala
Jérôme Ferrari
“Le Principe”

Copyright © Copyright © Actes Sud, 2015.
Published by arrangement with Literary Agency “Agence de l’Est”
Copyright © 2016 za srpsko izdanje Čarobna knjiga

La publication de cet ouvrage bénéficie du Fonds “Danilo Kiš”
de l’Institut français de Serbie.
Objavljivanje ove knjige pomogao je Francuski institut u Srbiji
posredstvom Programa za podršku izdavačima ‘Danilo Kiš’.

Avec le soutien du

www.centrenationaldulivre.fr

ISBN 978-86-7702-484-0

Nijedan deo ove publikacije, kao ni publikacija u celini, ne sme se reprodukovati, umnožavati, preštapavati niti u bilo kojoj drugoj formi i bilo kojim drugim sredstvom prenositi ili distribuirati bez odobrenja izdavača. Sva prava za objavljivanje ove knjige zadržavaju autor i izdavač prema odredbama Zakona o autorskim pravima.

Čarobna knjiga
Beograd 2016.

Žerom Ferari

PRINCIP

Prevela s francuskog

Melita Logo Milutinović

*Gospod čije je proročište ono u Delfima niti šta kazuje,
niti šta krije, već samo simbole daje.¹*

HERAKLIT
93. fragment

*A On mi je rekao: Između govora i ćutanja
postoji zemljouz gde se nalaze grob razuma
i grobovi stvari.*

EL NIFARI
Knjiga o stajanjima

¹ Heraklit: *Fragments*, Grafos, Beograd, 1979, str. 52, preveo Miroslav Marić. (Prim. prev.)

①

položaji

1. položaj: Helgoland

Kada ste imali dvadeset tri godine, tamo, na onom malom besplodnom ostrvu gde ne raste nijedan cvet, dato vam je prvi put da pogledate preko božjeg ramena. Nije bilo čuda, naravno, čak ni, istinu govoreći, nečega što bi izbliza ili izdaleka ličilo na božje rame, ali, da bismo preneli šta se desilo te noći, možemo birati, to vi najbolje znate, samo između metafore i ćutanja. Vi ste najpre ćutali, zasenjeni, u omamljenosti dragocenijoj od sreće.

Niste mogli da zaspate.

Sedeli ste na samom vrhu stenovitog uzvišenja i čekali da se sunce digno iznad Severnog mora.

Tako vas zamišljam danas, srce vam lupa u noći na ostrvu Helgolandu, tako ste živi da bih vam se bezmalo mogao pridružiti, vama čije je ime, izgubljeno među tolikim drugim nemačkim imenima u sivilu beskonačne bibliografije, za mene isprva bilo tek ime jednog čudnog i nerazumljivog principa.

Već tri godine, u Minhenu, Kopenhagenu, Getingenu, batrgali ste se u problemima tako zastrašujuće složenim

da ste, iako ste tad bili prostodušan i optimističan mladić, po svoj prilici katkad, poput svojih sapatnika, proklinjali dan kada ste došli na šašavu ideju da se petljate u atomsku fiziku. Ogleđi su stalno davali rezultate ne samo nespojive s najpouzdanijim saznanjima klasične fizike već, štaviše, skandalozno protivrečne, apsurdne a opet neosporive rezultate, koji nisu dopuštali da se o dešavanjima unutar atoma stvori iole smisljena slika, pa čak ni makar kakva slika. Ali na ostrvu Helgolandu, na koje ste došli, lica izobličena od alergija, kako biste se sklonili od polena, a možda i od očaja, saznali ste da je blaženo doba slika zauvek prošlo, kao što neminovno mora proći doba detinjstva: pogledali ste preko božjeg ramena, i kroz tanku materijalnu površinu stvari ukazalo vam se mesto gde se njihova materijalnost poništava. Na tom tajnom mestu, koje nije čak ni mesto, protivrečnosti se ukidaju zajedno sa slikama i njihovom prisnom puti; od sveta ne ostaje ništa što ljudski jezik može opisati, nikakav dalek odsjaj, već samo bleđa figura matematike, ćutljiva i zastrašujuća, čistota simetrija, apstraktan sjaj večne matrice, sva ona nepojmljiva lepota što je oduvek čekala da se otkrije vašim očima.

Bez vere u lepotu možda ne biste smogli snage da vodite svoj duh kao što ste ga tri godine bez predaha vodili do krajnjih granica, gde misaona aktivnost počinje da izaziva fizički bol, a vaša vera bila je toliko duboka da je ni rat, ni ponižavajući poraz, ni krvavi trzaji propalih revolucija nisu mogli pokolebati. Kada ste prvi put, s dvanaest godina, videli svog oca u uniformi, metalni šiljak njegovog šlema

sigurno vas je podsetio na strašnu perjanicu ahajskih junaka, a kad se on na odlasku sagnuo da poljubi svoja sva dečaka, vašeg brata Ervina i vas, Vernera, niste li uzdrhtali od epskog daha istorije koji je upravo tad, pred vašim očima, pretvorio profesora Augusta Hajzenberga u ratnika? Opraštanja, pesme, suze i cveće, na stanici, izražavali su nešto uzvišenije od naivne ili sirove radosti – uverenje da svi dele zajedničku sudbinu, koja zahteva da joj možda i žrtvuju život, jer iz nje svaki pojedinačan život izvlači svoju vrednost i smisao, uz zanosan osećaj da svi sada čine samo telesni deo jedne duhovne i veličanstvene celine, i dok ste gledali kako vam odlaze otac i dvojica rođaka možda ste požalili što ste previše mladi da im se pridružite. Ali jedan rođak nastradao je, a drugog, kad je došao na odsustvo, niste prepoznali.

Jeste li tada naslutili koliko ponekad košta pogled preko božjeg ramena?

Jer Bog, šta god označavala ta metafora, jeste takođe gospodar užasa, i postoji nekakva omamljenost užasom, možda moćnija od omamljenosti lepotom. Takva omamljenost obuzima ljude pred odsečenim udovima, smradom leševa istopljenih u ilovači, slepljenim crvima što im cure iz rana kao neka živa kaša, i crvenim okom pacova što se gnezde u seni njihovih rasporenenih grudni, ali još više pred dubinom bezdana koje su oni, ne znajući, u sebi krili.

Čovek u tami rovova pruža ruku ka svojoj pušci i u tome prepoznaje jedan drevan gest, neuporedivo stariji od istorije, iskonski i divlji gest kojem granate, gasovi, tenkovi, avioni i

svi čudovišni naponi savremenosti nisu izmenili suštinu, jer je nikad ništa neće izmeniti.

Čovek trči dokle god ima daha, pada ničice i gleda sopstvenu krv kako teče u potocima, sa strepnjom iščekuje da se pojave beli tragovi mozga, ali nema ničeg sem krvi, i poručnik Jinger ustaje i nastavlja da trči, srce mu je prepuno opijenosti svojstvene lovcu, čeka ushićenje što će nastati kada se lice neprijatelja izniklog iz zemlje prikaže u svojoj ogoljenosti, kada konačno bude mogla da počne borba, strastvena i smrtonosna, tako priželjkivana borba posle koje jedan više neće ustati.

Omamljenost užasom ponekad podseća na omamljenost lepotom. Čovek čini deo celine koja je mnogo veća nego što je mogao zamisliti, veća od tričavih snova o udobnosti i miru, veća od zaraćenih nacija, ali tako prekomerno velika da napetost u kakvoj drži ljude može održavati samo slamajući ih. Zanos odjednom opada, a i opijenost, veo se kida, čoveku ostaje samo da trči dalje, urlajući od životinjskog straha, ne bi li pobegao od grozne smrti, ne bi li pobegao i od onoga što je postao, i našao utočište kojeg nigde nema, i poručnik Jinger ulazi, drhteći, natrag u nemački rov; sa suzama u očima zapisuje u beležnicu: kad će se više završiti – kad će se više završiti ovaj usrani rat?

Možda ste u otupelosti od kakve je vaš rođak na povratku s ratišta postao neprepoznatljiv nejasno nazreli postojanje stvari za koje je bolje ne znati. Užas takođe može postati predmet neodoljive želje, kao što su saznali oni što su tad iskusili omamljenost njime, poručnik Jinger i vaš rođak,

možda vaš otac, iako nikad ništa o tome ne govori – ali vi, kako ste vi to mogli saznati?

Rat je bio završen.

Život je opstajao u bolu, sa svojim strepnjama, neprobrojenim korotama, nadanjima i gorčinama, ali lepota se ponovo ukazivala i vaše oči umele su da je prepoznaju, kao boginju, u beskrajnoj raznolikosti njenih smrtnih obličja, koja ste sva voleli. Ljudi većinom nisu te sreće, besramne sreće, nadam se da ste ponekad bivali svesni toga: osetljivi su samo na jedan ili dva oblika lepote, a tako slepi za sve ostale da ne mogu pojmiti ni prostu mogućnost njihovog postojanja. Za profesora Ferdinanda fon Lindemana, koji je pristao da vas primi na Minhenskom univerzitetu, matematika je imala isključivu povlasticu da bude lepa, i svakoga ko je razmišljao da je ozbiljno izučava, kao što ste vi stidljivo izrazili želju pred njim, morala je prožimati očevidnost te večne istine. Zato nije mnogo čudno što vam je, kada ste mu u nepromišljenom naletu iskrenosti priznali da čitate jedno delo iz fizike, i to još s groznim naslovom *Prostor-Vreme-Materija*, uputio pogled pun gađenja, kao da je iznenada na vašem telu otkrio belege od neke gnusne bolesti, pa vam je onda dao do znanja kako ste za matematiku zauvek izgubljeni, a njegov mali razdražljivi pas, kojem je na neki zagonetan način, u dugotrajnoj prisnosti, preneo svoj osećaj za estetiku, iznebuha je, skriven ispod radnog stola, počeo da kevdće, kako bi i sam posvedočio o veličini vaše niskosti. U Lindemanovim očima, fizičari, pa bili oni i osamnaestogodišnji potencijalni

fizičari, nisu zavređivali nikakvo uvažavanje, ne samo zbog svoje zloglasne preslobodne i nedostojne upotrebe matematike već prvenstveno zato što su bili okaljani bića, toliko iskvarena od stalnog dodira s opipljivim svetom da su bez trunke srama priznavala kako gaje izopačeno zanimanje za nešto tako prezira vredno kao što je materija.

Da je profesor Fon Lindeman odvojio vremena da vas ispita umesto što je reagovao tako naglo, morao bi priznati kako se pokazao nepravednim prema vama, jer, u suštini, vi sami nikad niste verovali u materiju. Prikaz atoma u vidu malih čvrstih okruglih tela predusretljivo povezanih kukicama, u vašim gimnazijskim udžbenicima, otprve vam je delovao kao da proizlazi iz naivnosti ili prevare, a one su, obe, u oblasti saznanja neoprostive. U času kada je Franc Riter fon Ep stupio u Minhen na čelu virtemberških dobrovoljaca, kako bi slomio Bavarsku Sovjetsku Republiku, vi ste se ispružili na nekom krovu, na mlakom prolećnom vazduhu, zanemarivši bitke da biste čitali Platona, i otkrili ste na koji način demijurg stvara svet kombinujući jedan mali broj prapočetnih geometrijskih oblika. Iako vam je ta neosnovana tvrdnja, iskazana sa samovoljnim autoritetom proročkog otkrovenja, puna prezira prema strpljivom radu razuma, isprva bila mrska, niste mogli da je zaboravite, i naposljetku ste u trouglovima *Timeja* s nekakvim strahom prepoznali metaforičan izraz jednog od svojih najdubljih ubeđenja, koje nikad niste formulisali i niste čak ni znali da je, tako duboko, u vama: ono što čini supstancu sveta nije materijalno.

Da li se vaš strah ublažio ili je, naprotiv, dostigao vrhunac kada ste shvatili koliko vam je ta nematerijalna stvar bliska? Nisu li vas u njeno tajnovito okruženje oduvek vodili transparentnost matematičkih oblika, muzika i pesništvo, vrhovi Alpa što na jasnom suncu izranjaju iz ponora magle, i sve nebrojene staze lepote? Bila je nematerijalna, a opet tako opipljiva da niste mogli sumnjati da je stvarna: udaljila je aveti rata i oživela vašu radost, dok ste slušali Bahovu čakonu u d-molu kako se izvija iz usamljene violine, u dvorištu zamka Prun; osvetlila je ruševine Papenhajma na koje je samo za vas pala jedna letnja noć 1920; a da se niste s njom već sreli, možda je na Helgolandu ne biste prepoznali, iako je bila prisutna svuda, duž strogih litica, u jednoličnom valjanju talasa, a pogotovo, blistavija nego ikad, u matricama nove kvantne mehanike.

O njenom prisustvu ne može se, međutim, ništa reći, niti ono može biti imenovano.

Ko odbija da se odluči na ćutanje, može se izražavati samo u metaforama.

Kad vam je u Getingenu, 1922, Nils Bor s neizmernim saosećanjem otkrio da je vaš poziv fizičara takođe poziv pesnika, nije vam saopštio ništa što već niste znali.

Ali vidite u čemu je stvar: kad se izražavamo u metaforama, osuđujemo sebe na netačnost, a ako odbijamo to da priznamo, dodatno rizikujemo da lažemo. Ja sam napisao da ste na ostrvu Helgolandu, tako besplodnom da na njemu ne raste ni cvet, vi, Verner Hajzenberg, s dvadeset tri godine, prvi put pogledali preko božjeg ramena. Ali sada moram da pojasnim:

Nije to bilo božje rame.
I nije bilo prvi put.

2. položaj: izvan boravišta, na polju ruševina

Molim vas, nemojte se stideti. Vi nemojte. Niste 1920. pobjegli od kučenceta profesora Fon Lindemana, već od glasnika koga je, pomalo grotesknog i odurnog poput svih đavolskih stvorenja, sudbina odredila da vas grubo opomene i vrati na vaš put, a nije bilo na vama da taj put izaberete, iako ste na njemu rizikovali da u nekoj pljački izgubite dušu. Na seminaru iz teorijske fizike, kod Arnolda Zomerfelda, niko se nije besno izdrao na vas, niko vas nije pogledao s visine, niko nije pokušao da vas ponizi. Stigli ste kući, a mene samog dugo je bilo stid da krenem tamo za vama, jer vama dugujem najgore poniženje koje sam u životu iskusio.

Koliko sam ja upoznat, u poretku stvari postoji najpre sve ono što treba da se nauči. Običaji, zakoni, povest pogrešaka i pobjeda. Radovi voljenih učitelja, živih, mrtvih, onih koji žele da opstanu kroz vas, onih koji prihvataju da ih prevazidete. Čovek treba da zauzme svoje mesto u strpljivoj izgradnji jednog beskonačnog zdanja, zajedničkog dela svih ljudi, živih i mrtvih, u nadi da će možda i sam na njemu

ostaviti nešto što će biti dostojno da se uči. Treba da stekne dovoljno snage kako bi krenuo u borbu kad zapreti vatra i kad valja iznova graditi i plaćati cenu za to, spasavajući što se spasti može.

Ali vi, vi ste počeli od borbe, na polju ruševina.

Počeli ste od vatre.

U oblasti koju ste odabrali ništa se nije moglo spasti. Svi pokušaji obnove završavali su se nakrivljenim i nestabilnim kulama od teorija što kao da su izašle pravo iz mističnih vizija nekog umobolnika, a nije bilo moguće hvatati se za jednu prošlost pretvorenu u prah i pepeo. Otkako je Maks Plank otkrio univerzalni kvant dejstva, onu kobnu konstantu h koja je u nekoliko godina zagadila fizičke jednačine sa zloćudnom hitrinom neiskorenjivog virusa, priroda kao da je poludela: neupadljive pukotine kidale su drevni kontinuitet energetskog fluksa, svetlost je vrvela od čudnih zrnastih entiteta, a u isto vreme, kao da to nije bilo dosta, materija je počinjala divlje da sija u nekakvoj fantomskoj auri od interferencija. Granice za koje se verovalo da su neprikosnovene zamagljivale su se a potom razletale u paramparčad. Jedna te ista pojava, u zavisnosti od eksperimentalnog postupka kojem je podvrgavana, izgledala je čas kao talas, čas kao čestica, a ništa na svetu, razume se, ne bi moglo biti istovremeno i jedno i drugo, i, kako je vreme prolazilo, postajalo je sve očiglednije da ta jeziva dvojna priroda nipošto nije izuzetak, nego pravilo, a od tog pravila niko nije razumeo baš ništa. Jedino je ostajalo obeshrabrujuće jasno da atom nije minijturni Sunčev

sistem gde ljupki elektroni spokojno razmotavaju svoju orbitu oko blagorodnog jezgra: atom je pretvarao u noćne more sve snove, čak i one najvažavanije, snove Leukipove i Demokritove, snove Anaksagore i lorda Raderforda, predstavljao je koncentrat besmislica i jeresi, močvaru u kojoj se razum zaglibljavao, a u toj močvari trebalo je, međutim, podići novo boravište, gde će ponovo moći da se živi.

Sveta misija prenošenja znanja, ako je uopšte išta ostalo da se prenese, za Arnolda Zomerfelda, dakle, nije više bila na prvom mestu. U takvim vanrednim okolnostima studente nije trebalo gledati isključivo kao novajlije, već ih smatrati, ako ne kolegama, a ono bar pomoćnicima čije je snage, pa bile one klimave i nesigurne, sada neophodno pokrenuti radi suočavanja s katastrofom. I tako je Arnold Zomerfeld, ne časeći časa, vama prepustio gomilu rezultata ogleda, reč gospoda iz Delfa koji niti šta kazuje niti šta krije, reč koju su u laboratorijama primile nebrojene pitije, bezglasnu reč, sačinjenu od iznenadnih iskrenja, sitnih kapi što obasjavaju maglu, zrakova svetlosnog spektra iščupanih iz skrivenih dubina stvari koje ste vi po zadatku istraživali kako biste isterali na površinu matematičke pravilnosti iz kojih će možda izbiti čudo zvano smisao – i tako se okončati sav taj kaos, ali u međuvremenu Zomerfeld vas je bez trunke ironije uveravao da je posredi vežba zabavna poput ukrštenice, a kako biste popunili praznine u svom poznavanju fizike, nemarno vas je upućivao na vašeg kolegu Volkfanga Paulija.

Prijateljstvo je bez sumnje, ako je o prijateljstvu reč, takođe zagonetka. Pauli je bio neopisivo briljantan. Pošto mu skromnost nije bila najveća vrlina, nije se spuštao tako nisko da se pravi kako nije svestan sopstvene vrednosti, pa čak ni kako pretpostavlja, makar iz čiste učtivosti, da možda drugi, počevši od vas, takođe nisu sasvim lišeni vrednosti. Dopusćao je da vam se, u tim vremenima ruševina i vatre, vaše potpuno nepoznavanje fizike pripiše u zaslugu, jer barem vam duh nije pretrpan saznanjima sada beskorisnim, te se u krajnjoj liniji ne može isključiti neznatna mogućnost da kakva nova ideja nekim čudom proklija na toj neobrađenoj zemlji, a vi ste se pitali da li je iskren ili se naprosto sprda s vama, pošto on nije štedeo nikoga, čak ni Zomerfelda, koga je bezobrazno poredio po izgledu s penzionisanim husarskim pukovnikom, nimalo ne brinući da li vas užasava svojim nedostatkom poštovanja. Ali uveče je odlagao odlazak na spavanje što je duže mogao, da se ne bi vratio u snove koji će ga proganjati celog života, a u to vreme još nije počeo da ih zapisuje kako bi njihovu povest predao pronicljivom doktoru Jungu. Svake noći tumarao je između svog radnog stola i pretećih pogibeljnih mesta gde vi nikad nećete kročiti, od jednog ćorsokaka do drugog, dok ga iscrpljenost ne bi vratila, kao sve nas, onome čemu je hteo da pobegne, nemilosrdnim snovima od kojih nikakav nežan zagrljaj ne spasava.

U tim snovima, još strašnijim na sivoj svetlosti zore, nikad nije sretao ni majku ni prisne seni iz svog detinjstva.

U ogromnom pustom amfiteatru, užasnuto je gledao kako se s visokih crnih tabli brišu jednačine koje je trebalo